

METALLSØKPROSJEKT MISSINGEN/ÅKEBERG

– et samarbeidsprosjekt mellom forvaltningen og frivillige rundt en storgård fra jernalderen

Birgit Maixner, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

ABSTRACT – *The metal-detecting project at Missingen/Åkeberg*

In recent years, an increasing number of cultural-heritage objects located by private metal detecting have been turned in to the Cultural Heritage Management in Norway. In an attempt to influence private stakeholder activities, the Museum of Cultural History in cooperation with the Østfold municipality initiated a pilot project on metal detecting in plow soil in the vicinity of a magnate's farm from the Iron Age. The project's main aims were research and rescue as well as collaboration with and schooling of detectorists. Different models of cooperation were tested, including surveys with many participants and surveys conducted by individuals or small groups. The project resulted in a new understanding of the surroundings of the Iron Age manor, which revealed a sophisticated, organized landscape with several workshop areas and grave fields. However, the project also revealed a series of challenges regarding how cultural-heritage management in Norway manages private metal detecting. First, the strict obligations of cultural-heritage management prohibit it from involvement in private metal detecting. Second, it became obvious that administrative practice in Norway has a negative effect on research and the rescue of cultural-heritage objects.

INNLEDNING

Som følge av den voksende interesse for metallsøking har kulturminneforvaltningen i Norge i de siste årene kunnet registrere et stadig økende antall innleverte metallsøkerfunn. Ved det største av universitetsmuseene, Kulturhistorisk museum i Oslo (KHM), har det årlige antallet innkommende funn fra private metalldetektorister nesten tidoblet seg fra 2010 til 2014 (fig. 1). Forvaltningsansvaret for metallsøkerfunnene fra private finnere er delt mellom regionalforvaltningen (fylkeskommunene og Sametinget) og universitetsmuseene (landsdelsmuseene). De førstnevnte fungerer som mottagende førsteinstans, mens universitetsmuseene har ansvar for å forvalte statens eiendomsrett til funnene og å registrere dem i en nasjonal database for arkeologiske gjenstander, Universitetsmuseenes samlingsdatabaser. Til tross for det store antallet innleverte metallsøkerfunn til KHM i de siste årene er forskningen på dette materialet så langt begrenset, og kun få forskere ved museet har vært opptatt av å utnytte forskningspotensialet til disse funnene (se Røstad 2011, 2012).

Så sent som ved utgangen av året 2013 spilte museet kun rollen som passiv mottaker av funn fra privat metallsøking. Det var lite kontakt med private detektorister, og potensialet som ligger i et samarbeid og en målrettet akkvisisjon av løsfunn fra pløyselaget gjennom et forskningsstyrt valg av søkeområder, ble ikke utnyttet.

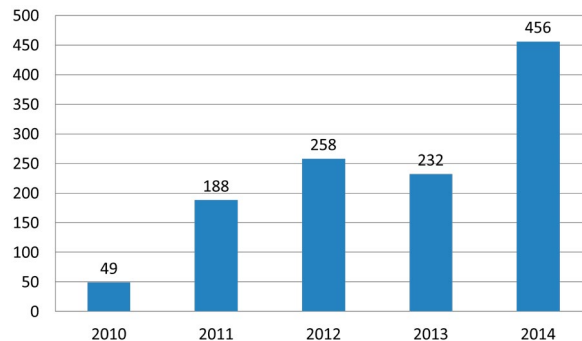

Fig. 1. Antall metallsøkerfunn fra private finnere, innkommet til Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, i årene 2010–2014. Kulturhistorisk museum har forvaltningsansvar for ti fylker (Østfold, Akershus, Oslo, Hedmark, Oppland, Buskerud, Vestfold, Telemark, Aust-Agder, Vest-Agder) og dermed for den største andelen av jordbruksarealet med pløyejord i Norge. Datagrunnlag og grafikk: Birgit Maixner, KHM.

MOTIVASJON OG MÅL

Flere titalls metallsøkerfunn fra et område, de fleste av dem restanser fra tidligere år, som forfatteren kom over som saksbehandler i 2013, motiverte til å gjøre noe med denne situasjonen. Funnene var blitt gjort av private finnere i perioden 2003–2012 i omgivelsen til en storgård med monumentalt, hall-lignende langhus fra eldre jernalder som KHM hadde gravd ut i forbindelsen med en forvaltningsundersøkelse i 2003

og 2004 på Missingen/Åkeberg i Råde kommune i Østfold (se Bårdseth 2007). Særlig et område vest for den utgravde storgården, der detektoristen Hugo Falck (Rygene Detektorklubb) hadde vært mest aktiv, utmerket seg gjennom sine funn av gjenstander. De 33 funn fra dette arealet viste en kvalitet, sammensetning og dateringsspektrum som i denne kombinasjonen ikke tidligere var kjent fra Norge. Gjenstandene tydet på at detektoristen hadde oppdaget et håndverksområde, muligens også handelsområde, i tilknytning til storgården, som var i bruk gjennom hele jernalderen og inn i middelalderen. Påfallende var det høye antallet fragmenterte gull- og sølv-gjenstander, som tydet på edelmetallsmievirksomhet i jernalderen, noe som heller ikke tidligere var påvist i Norge (Maixner 2015a:30–35, fig. 1). Som følge av de innleveringspliktige funnene var det antatte håndverks- og handelsområdet blitt fredet og dermed stengt for ytterligere privat metallsøking. Dermed fikk forfatteren ideen om å initiere metallsøking på dette arealet etter avtale med grunneierne innen rammen av et prosjekt for å evaluere denne tolkningen.

Prosjektets motivasjon og mål var tredelt. For det første var prosjektet forskningsmotivert. I tillegg til å akkvirere nye arkeologiske data gjennom den planlagte metallsøkingen skulle prosjektet som såkalt «forvaltningsbasert forskning» aktivisere materiale fremkommet både fra forvaltningsundersøkelsen og i forbindelse med KHMs forvaltningsansvar for løse kulturminner fra dette området. Prosjektets andre mål var sikringen av funnmaterialet fra pløyelaget. Jordbruket ble allerede på slutten av 1990-tallet ifølge den engelske studien «Monuments at Risk Survey» (MARS) identifisert som den største enkeltrusselen mot kulturminner, og pløying betraktes av noen forskere som den trolig største årsaken til nedbrytningen av kulturminner i et verdensomspennende perspektiv (Wilkinson mfl. 2006:658). Gjennom åkerdriften blir ikke bare de øverste 30 cm av en arkeologisk struktur (fast kulturminne) pløyd i stykker, men også selve gjenstandsmaterialet (løse kulturminner) blir gradvis nedbrutt som følge av mekanisk og kjemisk jordbearbeiding (Steinberg 1996:368, 374). Det var derfor et mål at førreformatoriske gjenstander fra pløyelagene i omgivelsen til den utgravde storgården skulle sikres og tas inn i museets samlinger. Den tredje motivasjonen for prosjektet var ønsket om å samarbeide med de eksisterende metallsøkermiljøene i Norge. Ifølge «Forskrift om faglig ansvarsfordeling mv. etter kulturminneloven» er fylkeskommunene og Sametinget den rette førsteinstans til å ta imot metallsøkerfunn og kontakt med finnere. Landsdelsmuseene har dermed som regel få direkte muligheter til å påvirke detektoristenes virksomhet.

Samarbeidet skulle derfor gå utover de rammer som vanligvis er satt for museets forvaltningsoppgaver. I stedet for fortsatt å innta en ren passiv, mottagende rolle valgtes en modell der museet prøvde å styre detektoristenes vanlige aktiviteter i et søkeområde som var strategisk valgt i tråd med et forskningsprosjekt og museets øvrige forvaltningsprosjekter. Samtidig var det et mål gjennom prosjektet å tilføre metallsøkermiljøet opplæring og informasjon som gjelder metodiske aspekter rundt innleveringen av løsfunn. Aktuelle områder for opplæring var å skape en større bevissthet om hvor dypt man får grave etter signaler i pløyd jord uten å forstyrre mulige underliggende strukturer (faste kulturminner). Aktuelt var det også å informere om hvordan kvaliteten på metadataene kan sikres (innmåling, opptak av søkespor, dokumentasjon av søketid), og å kommunisere hvilket spektrum av funn som skulle innleveres ut fra et forskningsbasert og innsamlingspolitisk perspektiv.

REALISERING AV PROSJEKTET

For å realisere prosjektet søkte forfatteren KHMs forskningsråd og Arkeologisk seksjon om kr 60 000 i forskningsmidler for å dekke konserveringskostnader for de forventede funnene. Østfold fylkeskommune (ØFK) ble invitert med i samarbeidet og påtok seg ansvaret for å legge funnene inn i kulturminnedatabasen Askeladden. Prosjektet fikk navnet «Pilotprosjekt Missingen», senere omdøpt til «Metallsøkprosjekt Missingen/Åkeberg». Rent forskningsorienterte prosjekter ved KHM hadde tidligere benyttet seg av en enkel profesjonell metallsøkerforening for å gjennomføre metallsøking på et utvalgt areal, for eksempel Norges Metallsøkerforening i prosjektet «Gokstad Revitalisert» (jf. Bill og Rødsrud 2013:6). «Metallsøkprosjekt Missingen/Åkeberg» hadde, som et forvaltningsbasert forskningsprosjekt, derimot som mål å samarbeide med flere klubber og også uorganiserte og/eller ferske detektorister nettopp for å nå et stort antall detektorister. Naturlig nok ble opplæringsbehovet vurdert å være størst hos de ferskeste og minst profesjonelle utøvere.

Undersøkellesområdet skulle i første omgang være begrenset til omgivelsen til den utgravde storgården på Missingen/Åkeberg. Målet var gjennom målrettet metallsøking i pløyd jord å oppnå en bedre forståelse av storgårdens utstrekning og hvordan landskapet rundt storgården var organisert gjennom tidene. I et lengre perspektiv over flere år skulle prosjektet imidlertid kartlegge aktivitetsspor fra jernalderen og middelalderen i et større landskapsrom rundt Glommas vestre løp i dagens kommune Råde. Stedsnavnene rundt

Missingen (Åkeberg, Hovland, Hauger og Borge) tyder på at det ble utøvd sentrale funksjoner i området under jernalderen (Maixner 2015a:29–30). Et lignende stedsnavnsmiljø med navnene Åker, Haug, Løken og Meum finnes 7 km unna i vestlig retning rundt gården Huseby, som var kirkested i middelalderen (Christie og Christie 1959:256). Huseby-navnet og tilstedeværelsen av en kirke i middelalderen tyder på at også dette området hadde en sentral betydning. Et tredje «senter» kan formodes i omgivelsen til den romanske kirken på Råde, hvor L.D. Klüwer så sent som i 1823 kunne observere to svære gravhauger (Sognnes 1983:24). Felles for disse tre antatte sentre er at de lå strategisk til i forhold til nedre Glommas vestre løp mellom Skinnerfloen og Krokstadjorden/kysten, et sund som landhevningen stengte for vanngående trafikk ved slutten av vikingtiden. Skattleggingen av jern, jakt- og fangstprodukter fra innlandet som ble fraktet via Glommavassdraget til kysten, kan antas å ha skapt et betydelig økonomisk overskudd og maktgrunnlag for dem som kontrollerte vannveien (Maixner 2015a:39). Det må derfor ha fått store konsekvenser for området at landhevningen gradvis lukket denne transportåren. Et viktig mål med prosjektet skulle derfor være å undersøke hvordan stengningen av sundet påvirket sentralitet og bosettingen i området og forholdet mellom de ulike antatte sentrene.

SAMARBEIDSFORMER

Prosjektet startet med en etterundersøkelse av det antatte håndverks- og handelsarealet på Missingen, men i løpet av året 2014 ble det også utprøvd ulike former for samarbeid og metodiske fremgangsmåter i landskapsrommet rundt den utgravde storgården.

Sosiale søk

Den første samarbeidsformen som kom til anvendelse i prosjektet, var et såkalt «sosialt søk», der et større antall detektorister møttes for å avsøke et definert areal. Fordelen med denne organisasjonsformen er at man i løpet av kort tid kan undersøke et større område samtidig som man når en større gruppe detektorister med formidling og opplæring. I alt ble det organisert tre store «sosiale søk» i prosjektet. Det første, i april 2014 (05.04.2014), gjaldt området med det antatte håndverks- og handelsarealet øst for Løkkebekken (gbnr. 84/7 og 84/254; fig. 2, areal A). Søket foregikk på kornstubb og dekket et areal på ca. 200 000 m². Det varte i 4,5 timer ren søketid og ble arrangert med 42 deltakere fra ulike metallsøkerforeninger (Rygene Detektorklubb, Norges Metallsøkerforening, Mjøsen Metallsøkerforening, Østfold Detektorklubb). Fra

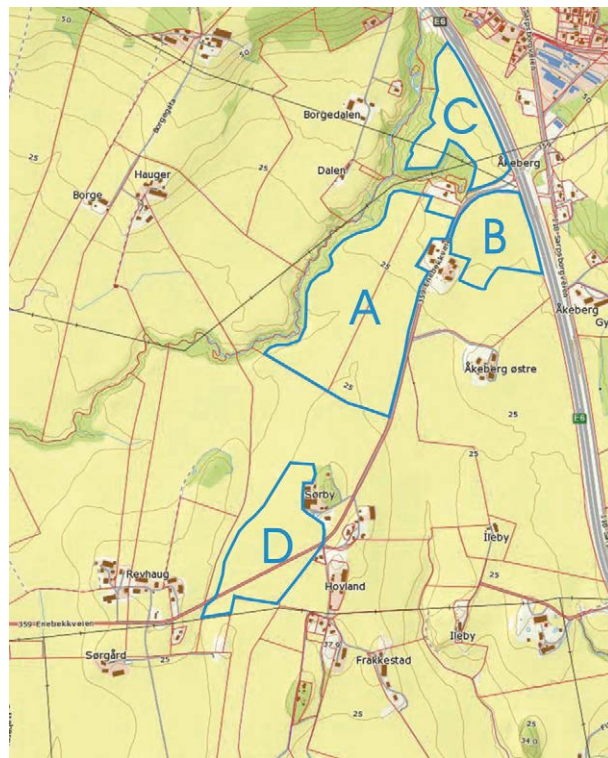

Fig. 2. Beliggenhet til de ved «sosiale søk» undersøkte arealene på Missingen (A), Åkeberg (B, C) og Sørby (D). Kartgrunnlag: Statens kartverk. Tillatelsesnummer NE12000–150408SAS. Grafikk: Birgit Maixner, KHM.

Amatør-Arkeologisk Kontor i Østfold deltok en person med tradisjonell åkervandring. Søket ble organisert i en kombinasjon av systematisk avsøking i to rutenett og frisøking på det øvrige området (fig. 3). De to rutenettene med felt på 20 x 20 m ble satt opp for å sikre en jevn avsøking av to utvalgte arealer med ulike tematiske innfallsvinkler. Det store rutenettet med 54 felt skulle dekke det området som ut fra tidligere private metallsøkerfunn virket som håndverksarealets kjerneområde. Et lite rutenett med kun fire felt ble satt opp ved en tidligere bekkeravine sør for håndverksområdet. Her skulle det etterprøves om to fragmenter av et forgylt sølvsmykke og et stykke betalingsgull som tidligere var blitt funnet i dette området, kunne være et resultat av en målrettet deponering i bekken. Ansvaret for de enkelte rutene var i forveien av søket blitt avtalt med enkelte detektorister. Da disse var ferdig med rutene sine, fikk de også gå i frisøking i området utenfor rutene. Deltakerne hadde i forveien av søket mottatt detaljerte instruksjoner for søkingen. De skulle ikke grave dypere enn 20 cm for ikke å ødelegge mulige strukturer i undergrunnen, og de skulle bruke én funnpose for hver gjenstand. Siden granskningen gjaldt et antatt håndverksområde fra jernalderen der man kunne forvente å finne verktøy, ble deltakerne instruert om å søke også etter jern. Dessuten skulle

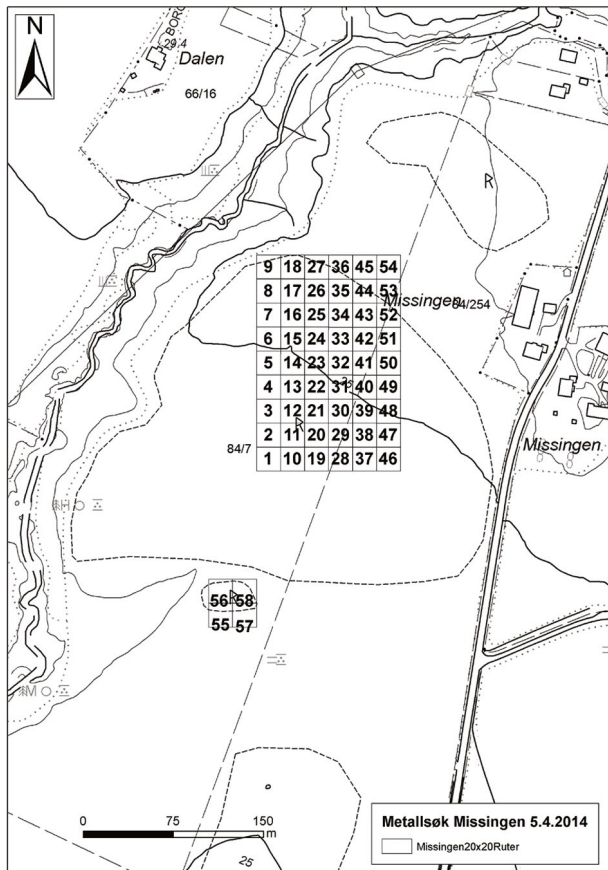

Fig. 3. Beliggenhet til de to rutenettene for systematisk avsøkning under det «sosiale søket» på Missingen (84/7, 84/254), Råde k., Østfold, 05.04.2014. Kartgrunnlag: Statens kartverk. Tillatelsesnummer NE12000–150408SAS. Grafikk: Steinar Kristensen, KHM.

alle etterreformatoriske gjenstander bortsett fra tydelig moderne skrot (for eksempel ting av aluminium og sink, moderne prosjektiler, gjenstander med gjenge, maling eller moderne innskrift) tas inn for å kunne gi et inntrykk av utnyttelsen av området og mulige veifar i moderne tid. Innmålingen av metallsøkerfunnene ble foretatt med Trimble CPOS GPS, funnene fra den tradisjonelle åkervandringen ble målt inn med håndholdt GPS. Både KHM og ØFK var representert under søket med flere arkeologer i tillegg til prosjektlederen.

Det beskrevne søkeopplegget hadde store konsekvenser. Beslutningen om å ikke diskriminere jern og å ta og måle inn både jern og etterreformatoriske gjenstander tok ikke bare mye av deltakernes søketid, men førte også til en enorm mengde av metallgjenstander som skulle måles inn gjennom arkeologene. Det ble derfor nødvendig å avslutte søkingen 1,5 timer før planlagt tid for å rekke å måle inn alle gjenstander. I alt ble det målt inn over 900 gjenstander, hvorav det var flere hundre jerngjenstander og -fragmenter, ca. 30 etterreformatoriske mynter,

over 100 etterreformatoriske knapper og over 20 muskettkuler. Av de flere hundre jerngjenstander og -fragmenter med en samlet vekt på ca. 26 kg viste det seg i ettertid at ikke en eneste med sikkerhet kunne dateres til førreformatorisk tid. Det kan derfor antas at det oppløydde gjenstandsmaterialet fra jernalderen har ligget så pass lenge i pløyelaget at jerngjenstandene blant dem er fullstendig nedbrutt. Etter vurderingen på museet gjensto et materiale på ca. 30 gjenstander som med sikkerhet kunne dateres til førreformatorisk tid. Gjenstandsmaterialet fra jernalderen omfattet blant annet opptil syv vektlodder, seks spenner, ett beslag, én perle, én matrise, og to dirhamfragmenter. I tillegg til dette resulterte søket i noen barrer og ca. 30 fragmenter av blylegeringer, kobberlegeringer, sølv og glass som mest sannsynlig utgjør produksjonsavfall fra jernalder eller middelalder, men som ikke kan dateres med sikkerhet. Størstedelen av disse funnene ble gjort på den sentrale delen av undersøkelsesområdet, på en terrasse overfor 25 m koten. Søkingen i det lille rutenettet ved den tidligere bekkeravinen ga derimot ingen resultater. Det antas derfor at edelmetallgjenstandene som tidligere var blitt funnet i dette lavtliggende området, kan ha blitt flyttet dit fra håndverksplassen enten gjennom erosjon eller som resultat av en utplanering av åkeren i moderne tid for å fylle ravinen.

De etterfølgende «sosiale søk» ble organisert på en avvikende måte. Jerngjenstander ble kun tatt og målt inn dersom noe talte for at det kunne dreie seg om førreformatoriske gjenstander. Tydelig etterreformatoriske gjenstander ble ikke målt inn i det hele tatt. Til gjengjeld ble deltakerne oppfordret til å ta og måle inn håndverksindikasjoner, som smelteklumper og andre fragmenter av bly eller bronse eller bittesmå smelteklumper av sølv, siden disse kunne være produksjonsavfall. Bilder av slike funn som var kommet frem på det første «sosiale søket», tjente som eksempler på denne funnkategorien, som private detektorister vanligvis pleier å samle opp og kaste senere istedenfor å måle og sende inn. Utfordringen med slike fragmenter er at de som regel ikke er daterbare og dermed ikke automatisk faller inn under den norske kulturminneloven. Samtidig kan deres spredning i kombinasjon med daterbare oldsaker gi informasjon om aktivitetsområdets utstrekning og funksjon, og materialet i seg selv kan bidra til å belyse metallurgiske spørsmål. Det var derfor et mål å skape en bevissthet om hvilket potensial som ligger i akkurat slike fragmenter, og hvilken fare det kan medføre hvis en produksjonsplass i uvitenhet blir tømt for slike funn uten at de blir dokumentert (se Henriksen 2012:8). Den andre store forskjellen i søkeopplegget gjaldt

innmålingen. I stedet for en sentral innmåling ble deltakerne oppfordret til å måle inn sine funn selv med håndholdt GPS og å skrive det anvendte koordinatsystemet og koordinatene på en bestemt måte på funnposene. Hensikten med dette opplegget var at innmålingen og dokumentasjonen skulle være en del av opplæringen. Særlig nybegynnere og mindre erfarne deltakere skulle på denne måten forstå betydningen av innmålingen og bli lært opp i hvordan denne skulle gjennomføres i praksis. Deltakerne leverte sine funnposer til et sentralt funnmottak, som ble betjent av prosjektlederen og to deltakere, Heine Iversen fra Amatør-Arkeologisk Kontor i Østfold og Erik Rønning Johansen fra Norges Metallsøkerforening, som begge hadde takket ja til dette oppdraget istedenfor å søke etter funn selv. Deltakerne ble på denne måten aktivt involvert i sterkere grad enn det som hadde vært tilfellet ved det første søket. Innenfor de definerte søkeområdene var det frøsøking for alle deltakere. To søkeområder ble undersøkt på denne måten: Åkeberg og Sørby.

Søket på Åkeberg (gbnr. 83/7, 84/1; fig. 2, areal B og C) gjaldt åkeren der KHM i 2003/2004 hadde gravd ut storgården fra eldre jernalder (areal B), og den nordøstlig tilgrensende åkeren mellom Enebekkveien, E6 og Løkkebekken (areal C). Søket ble gjennomført i oktober 2014 (25.10.2014) med 73 deltakere fra ulike metallsøkerforeninger (Rygene Detektorklubb, Norges Metallsøkerforening, Mjøsen Metallsøkerforening, Østfold Detektorklubb), som søkte i opptil 6,5 timer på to arealer på til sammen ca. 110 000 m². Et viktig spørsmål var om det ville være mulig å finne gjenstander fra eldre jernalder på området der storgården var blitt gravd ut, og der de opprinnelige matjordsmassene var blitt redeponert etter avsluttet utgravning. Et annet mål med undersøkelsen var å finne ut mer om håndverksarealet på Missingen sin utstrekning i forhold til storgården. Ukene og særlig dagen før undersøkelsen var det kommet store mengder nedbør, noe som ga dårlige søkebetingelser siden undergrunnen var gjennomtrukket av vann. Dette kan være årsaken til at det bare kom for dagen et sparsomt oldsaksmateriale til tross for det store søkemannskapet. Bortsett fra elleve middelalderse gjenstander resulterte søkingen kun i fem spenner, ett beslag, én remfordeler og opptil fjorten vektlotter fra jernalderen. De redeponerte massene der storgården var blitt gravd ut, ga ikke noen nevneverdige funn utover blyfragmenter. To vektlotter kan ha blitt flyttet dit gjennom pløyevirksomheten. Allikevel ga materialet fra dette søket i kombinasjon med et stort antall sekundærindikatorer i form av fragmenter av bly- og kobberlegeringer indikasjoner på håndverksaktiviteter umiddelbart sørvest for storgården

og tydet på beliggenheten av overpløyde graver i det sørvestre hjørne av søkeområdet (fig. 2, areal C).

Søket på Sørby (gbnr. 75/1; fig. 2, areal D) ble arrangert en måned senere (30.11.2014) og engasjerte 33 deltakere fra ulike metallsøkerforeninger (Råde Detektorgruppe, Rygene Detektorklubb, Norges Metallsøkerforening, Mjøsen Metallsøkerforening, Østfold Detektorklubb) i opptil 6 timer. Undersøkelsen var en testsøking på et areal der man ikke var kjent med tidligere funn. Den resulterte i oppdagelsen av et lite produksjonsområde fra yngre jernalder som var kjennetegnet av et større antall enkle vektlotter av bly og et fåtall spenner. I motsetning til håndverksarealet på Missingen er indikatorene for edelmetallsmievirksomhet nesten fraværende.

Frivillig arkeologisk tillitsmann

Den andre formen for samarbeid mellom forvaltningen og private metalldetektorister som ble utprøvd i prosjektet, var en modell der en detektorist blir oppnevnt til å metallsøke i pløyselaget over et automatisk fredet kulturminne i en definert tidsperiode og på avtalte vilkår når representanter for kulturminneforvaltningen ikke er permanent til stede. Det var Hugo Falck fra Rygene Detektorklubb, detektoristen som hadde oppdaget håndverksarealet på Missingen, som fikk tilbud om å utøve dette vervet som «frivillig arkeologisk tillitsmann» i en periode på ti dager (12.–21. april 2014) på nettopp dette området. Undersøkelsen måtte skje på de premissene prosjektlederen ga angående søkeområde og søkedybde (maks. 20 cm), og på frivillig og ulønnet basis, det vil si uten at det oppsto noen form for arbeidsgiveransvar eller lønnsforpliktelser. Formålet med kontrollundersøkelsen var å finne ut om det sosiale søket som var blitt avholdt en uke tidligere på samme åkeren, hadde gitt et pålitelig bilde av den faktiske funnmengden i pløyselaget, eller om størrelsen på søkearealet i forhold til deltakerantallet og de spesielle søkebetingelsene (søkingen etter og innmålingen av selv etterreformatoriske gjenstander og de minste jernfragmenter) hadde gitt et resultat som ikke var representativt. Undersøkelsen resulterte i en grundig og systematisk avsøking av 32–33 mål og særlig det arealet som funnene hadde pekt ut som kjerneområdet (fig. 4). For å sikre en tett, arealdekkende avsøking hadde Hugo Falck selv oppmålt og satt opp et rutenett på åkeren. Ca. 140 gjenstander av metall og flint ble målt inn med håndholdt GPS og avlevert til prosjektlederen for vurdering. Prosjektet ble jevnt fulgt opp i felten, via telefon og e-post, og den «frivillige arkeologiske tillitsmannen» sendte daglige rapporter med observasjoner, søkespor og bilder av de viktigste funnene til prosjektlederen. Da undersøkelsen ble avsluttet på

Fig. 4. Detektorist Hugo Falck, Ryгене Detekorklubb, ved systematisk avsøkning av håndverksområdet på Missingen under sitt verv som «frivillig arkeologisk tillitsmann». Foto: Birgit Maixner, april 2014.

siste prosjektdag etter ca. 100 søketimer, var det ikke lenger noen signaler å fange opp med metallsøkeren, pløyelaget var tomt for metallgjenstander i rekkevidden til detektoren. Antallet daterbare oldsaker som Hugo Falck hadde gjort i løpet av de ca. 100 søketimene, motsvarte i det store og hele det materialet som 41 detektorister to uker tidligere hadde gjort på samme åkeren i løpet av ca. 175 søketimer.

Modellforsøket ble gjentatt høsten 2014 (26.10.–30.11.2014) på samme område og igjen med Hugo Falck i rollen som «frivillig arkeologisk tillitsmann». Åkeren var blitt pløyd på 8 tommer / 20 cm om våren, og det var dyrket løk over sommeren som var blitt høstet. Denne gangen siktet avsøkingen på å undersøke forholdet mellom pløedybden og rekkevidden av metallsøkeren. Den grundige, systematiske avsøkingen konsentrerte seg om det samme arealet som et halvt år tidligere var blitt tomt for metallgjenstander innenfor detektorens rekkevidde. Det viste seg at jordbruksaktivitetene hadde flyttet et nytt gjenstandsmateriale i pløyelaget. Av alle signaler fra en dybde ned til ca. 15 cm som den ansvarlige «frivillige arkeologiske tillitsmannen» gravde opp i løpet av ca. 50 søketimer, oftest spiker, knapper og uidentifiserbare jernfragmenter, ble ca. 200 metallgjenstander målt inn og overlevert prosjektlederen. Antallet daterbare oldsaker blant dem var noe høyere enn det som var kommet frem på etterundersøkelsen om våren på samme sted, men ikke så høyt som funnmengden fra det første sosiale søket og etterundersøkelsen til sammen.

Smågruppesøk

Et av de erklærte målene med prosjektet hadde vært å oppmuntre detektorister som ellers hadde metallsøkt

andre steder, til å flytte sine aktiviteter til et strategisk valgt søkeområde. Dette mål ble oppnådd da noen av deltakerne fra de «sosiale søkene» på Missingen og Åkeberg på eget initiativ dannet en ny gruppe rundt Hugo Falck, en gruppe som etter kort tid ga seg navnet «Råde Detektorgruppe». Deltakerne rekrutterte seg på tvers av foreningsgrenser og omfattet både lokale medlemmer og personer som hadde sine bosteder og vanlige søkeområder langt unna. Medlemmene var forbundet av en felles etikk for bruk av metalledetektorer og et høyt ambisjonsnivå, og alle identifiserte seg i stor grad med prosjektet. «Formålet med gruppen er å være et nyttig verktøy, samtidig med et ønske om å være ansvarlige og ryddige.» Slik sammenfattete Hugo Falck i et intervju gruppens motivasjon (Hansteen 2015:42). Gruppen agerte delvis i direkte regi av prosjektet, delvis selvstendig, men alltid i tett dialog med prosjektlederen. Det første oppdraget gruppen gjennomførte for prosjektet, var en testsøking på et stort areal på gårdene Hovland (76/1) og Sørby (75/5). Søkeområdet lå ved en tidligere sidearm av Skinnerfloen. Syv gruppemedlemmer søkte på én dag (16.11.2014) i omtrent seks timer og målte selv inn funnene med håndholdt GPS. Området var nypløyd og søkebetingelsene dermed dårlige. Allikevel ga det sparsomme funnmaterialet, som hovedsakelig besto av sekundærindikatorer i form av blyfragmenter, en pekepinn om i hvilket område man kunne regne med å finne spor etter førreformatoriske aktiviteter ved fremtidige søk. Det andre oppdraget Råde Detektorgruppe gjennomførte, delvis i samarbeid med medlemmer fra Mjøsen Metallsøkerforening, var en systematisk etterundersøkelse på Sørby (75/1) i anslutning til det sosiale søket av 30.11.2014. Avsøkingen fant sted på 3 dager (frem til den 20.12.2014) og omfattet i alt ca. 66 søketimer. For å sikre en jevn avsøking satte gruppen selv opp et rutenett. Også under disse søkene målte deltakerne selv inn funnene med håndholdt GPS. Ved begge oppdrag tok prosjektlederen imot funnene direkte fra gruppen.

Samarbeidet mellom Råde Detektorgruppe og prosjektlederen var preget av gjensidig respekt og idéutveksling, og gruppen identifiserte seg ikke bare med prosjektet, men var også med på å videreutvikle og tilegne seg prosjektets problemstillinger. Et eksempel på en problemstilling som gruppen tilegnet seg i sin helhet, var målet om å lokalisere den yngre jernalder-storgården som man på grunn av funnene fra håndverksområdet kunne forvente å finne i området. Den eldre jernalder-storgården som KHM hadde gravd ut i 2003 og 2004, var blitt nedlagt og fraflyttet ved inngangen til folkevandringstiden. Tilstedeværelsen av en lokal elite i området både i merovingertiden og i vikingtiden måtte imidlertid forutsettes ut fra

Fig. 5. Bilde av det sosiale søket på Åkeberg (83/7), Råde k., Østfold, 25.10.2014. I forgrunnen funnmottaket med den oppsatte posteren som formidlingstiltak, i bakgrunnen motorveien E6 og åsen Høyås. Foto: Birgit Maixner, oktober 2014.

metallsøkerfunnene (Maixner 2015a:38). Gruppen gjennomførte derfor våren 2015 flere testsøkinger på åkrene på den motsatte, vestre siden av Løkkebekken, på gårdene Hauger (67/4), Borge vestre (65/1) og Myren (66/8), og lyktes faktisk med å lokalisere et område på Borge vestre som var karakterisert av kvalitetsfulle skandinaviske og importerte funn fra vikingtid og tidlig middelalder. Selv om prosjektlederen ble informert om alle søkinger i før- og ettertid og fikk tilsendt bilder av gjenstandene, ofte allerede med det samme de ble funnet, ble disse sist omtalte søkene gjennomført som vanlige private metallsøkinger, og funnene ble dermed levert inn til fylkeskommunen først.

Foreningsturer

En fjerde form for samarbeid i prosjektet var foreningsturer. Norges Metallsøkerforening, som er det største norske metallsøkermiljøet, viste stor vilje og interesse til å ta opp prosjektets problemstillinger og å bidra ved å legge tre av foreningsturene sine i prosjektets geografiske område. Det var Erik Rønning Johansen, en lokal detektorist og medlem av Råde historielag, som initierte og sto ansvarlig for disse søkene. Prosjektlederen ble invitert og var til stede som observatør for å bli kjent med søkeopplegget, detektoristene og måten de jobbet på, men hadde selv ingen innflytelse på valget av søkeområdene eller metodiske aspekter. Organisatoren avleverte funnene fra de tre søkene ifølge den vanlige prosedyren for funn fra privat metallsøking direkte til den ansvarlige fylkeskommunen. Det første søket (16.08.2014) fant sted på Finstad (87/1) og hadde som formål å lokalisere en anløpshavn ved Skinnerfloen som kunne

være samtidig med storgården og håndverksarealet på Missingen. Selv om dette målet ikke ble nådd, bidro søket til en bedre forståelse av landskapet, der kartleggingen av funntomme områder er like viktig som lokalisering av aktivitetsområder. De to andre søkene (23.08.2014 og 11.10.2014) gjaldt Huseby vestre (40/1) og Huseby søndre (39/1) i den vestre delen av prosjektets geografiske område. Begge søkene avslørte en viss førreformatorisk aktivitet i området.

FORMIDLING

Prosjektet etterstrebet en forankring i lokalmiljøet når det gjaldt både grunneiere og lokalbefolkningen. Råde historielag ble derfor orientert om prosjektet og dets medlemmer invitert til å besøke undersøkelsen. Det samme gjaldt naboene i området, som fikk nabovarsel i forkant av de store søkene på Missingen og Åkeberg. Under søkingene ble det satt opp en poster der forbipasserende kunne orientere seg om prosjektet, tidligere funn og hva som skulle oppnås gjennom granskingen (fig. 5). NRK Østfold og lokalavisen (Moss Avis) dekket det sosiale søket på Missingen. Mediene viste etter hvert stor interesse for prosjektet og forvaltningens samarbeid med frivillige amatører, noe som resulterte i enda en tv-reportasje om prosjektet på NRK, en artikkel i fagbladet *Aftenposten Historie* og et portrett av prosjektlederen i *Klassekampen*.

RESULTATER

Samarbeidsprosjektet hadde som innledningsvis nevnt flere mål. Ikke overraskende ga det dermed også

resultater på flere områder, som skal presenteres i det følgende.

Forskningsresultater

For å kunne vurdere metallsøkingens forskningsmessige betydning i dette konkrete tilfelle er det viktig å se på hva som var kjent av kulturminner i området før oppstarten av metallsøkingen og prosjektet. Dette var for det første et antall gravhauger og gravfelt fra de umiddelbare omgivelsene til Missingen, som konsentrerer seg langs Løkkebekken og rundt gården Sørby (Maixner 2015a, fig. 1). Kun én av disse haugene var gjennom en spenne datert til eldre romertid. For det andre var det den utgravde storgården fra eldre jernalder, som viste en imponerende arkitektur og størrelse, men som grunnet den anvendte undersøkelsesmetoden fremsto som nærmest funntom (Maixner 2015a:30).

Takket være de ca. 60 funnene fra privat metallsøking fra årene 2003–2012 og omfattende metallsøking innen rammen av samarbeidsprosjektet er forståelsen av området og dets organisasjon blitt en helt annen. For første gang er det i Norge påvist et større håndverksareal fra jernalderen i tilknytning til en storgård fra samme periode. Løsfunnene fra pløyelaget fra håndverksområdet på Missingen indikerer bronse- og blystøpning, bearbeiding av bergkrystall og muligens glassfremstilling. Av spesiell betydning er beleggene for jernalderens finsmievirksomhet i gull og sølv og tilvirkningen av merovingertidens cloisonnéarbeider, noe som heller ikke tidligere var påvist i Norge, og som kun er kjent fra få maktsentre i Sør-Skandinavia (Maixner 2015a:34, fig. 5, 7). Funnene fra håndverksarealet bidrar dermed vesentlig til forståelsen av i hvilke miljøer og geografiske enheter fremstillingen av høystatusgjenstander i jernalderen foregikk. I alt er det på nåværende tidspunkt takket være metallsøkingen kjent over 40 spenner fra tidsrommet fra eldre romertid til vikingtid fra Missingen og Åkeberg, deriblant Norges første nebbspenne. Antallet vektlodder er nesten like høyt og omfatter blant annet flere segmenterte halvku-leformede vektlodder som tidligere ikke var definert og kjent som en egen gruppe i Norge. Dirhamfragmenter, karolingiske beslag og et insulært vektlodd viser dessuten at plassen var tilknyttet vikingtidens internasjonale nettverk med forbindelser til kalifatet, det karolingiske riket og de britiske øyer. Disse gjenstander og et ovalt hengesmykke av gull med filigrandekor (Maixner 2015, fig. 4) tyder på at det også i yngre jernalder må regnes med tilstedeværelsen av en lokal elite og en tilhørende storgård i området. Som en sannsynlig kandidat fremstår Borge vestre, beliggende på en utløper av moreneryggen Raet på nabogården til Missingen på den motsatte siden av Løkkebekken (fig. 2), der

Fig. 6. En tidligere bukt av Skinnerfloen sett fra en kulle nordvest for gården Finstad. I bakgrunnen gårdene Frakkestad og Hovland (til venstre) og Ileby (til høyre). Foto: Birgit Maixner, august 2014.

Råde Detektorgruppe lyktes med å oppspore mynter og kvalitetsfulle metallgjenstander, delvis importert fra Vest-Europa, fra vikingtid og tidlig middelalder.

En viktig forskningsmessig vinst av metallsøkingprosjektet er en betydelig bedre og mer differensiert forståelse av det overpløyde slettelandskapet utenfor Raet. I selve terrenget og på kart og flyfotografier avtegner det seg et bilde av et landskap som i mye større grad enn i dag var fragmentert gjennom bekker og våtmarksområder. En bukt av Skinnerfloen som tidligere strakte seg mellom Hovland og Ileby i retning Missingen, er fortsatt godt synlig i landskapet (fig. 6). Spredningen av metallsøkerfunnene har så langt avslørt tre håndverksarealer fra jernalderen som alle ligger på små høyder i landskapet (fig. 7). I alle tilfeller befinner produksjonsområdene seg ved rendene av terrasser overfor 25 m koten ved siden av eksisterende eller tidligere bekkeløp. Testsøkingen som Råde Detektorgruppe gjennomførte på Hovland, tyder på et fjerde håndverksareal på den vestlige bredden av den tidligere bukten av Skinnefloen. Under antakelsen av en ca. 9 m høyere vannstand i området i jernalderen er det mulig at dette området ved Hovland kan ha tjent som anløpshavn. Landskapsorganiseringen med et større antall verkstedsplasser beliggende på øyliknende høyder ved siden av bekker har sin direkte parallell i Gudme og Sorte Muld og kan ha vært inspirert av forbilder fra Sør-Skandinavia.

Mikroanalysen av landskapet basert på metallsøkerfunn er imidlertid ikke begrenset til å kunne lokalisere håndverksarealer. Løsfunnenes typologiske datering, proveniens, funksjon, materiale og bevaringstilstand, hel eller fragmentert, er parametere som i sin helhet og i kombinasjon med spredningen muliggjør en samlet vurdering av en lokalitets karakter, interne organisasjon og tidsdybde. På samme måte

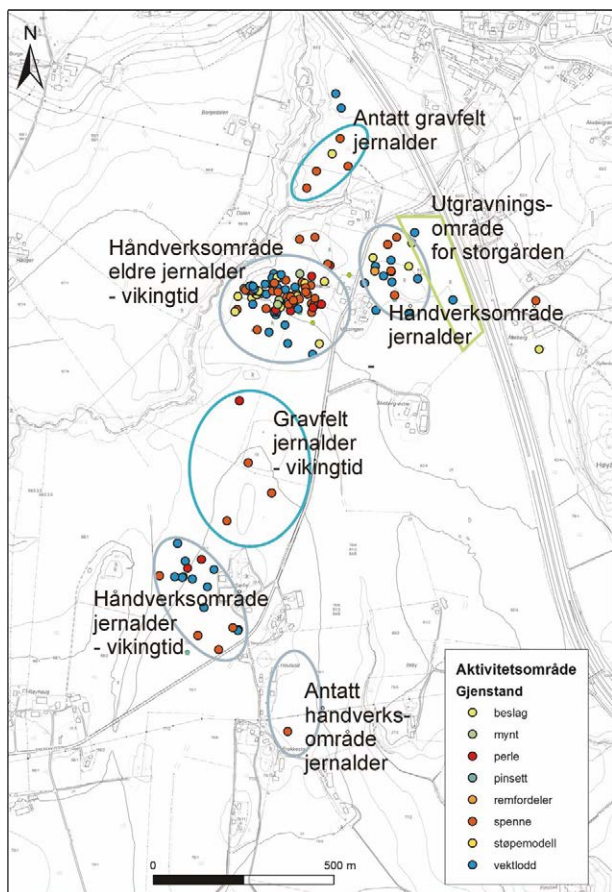

Fig. 7. Tolkning av jernalderslandskapet rundt Missingen/Åkeberg på grunnlag av metallsøkerfunnene. Kartgrunnlag: Statens kartverk. Tillatelsesnummer NE12000–150408SAS. Grafikk: Steinar Kristensen og Birgit Maixner, KHM.

som produksjonsvektlodd, fragmentert drakttilbehør, produksjonsavfall og verktøy karakteriserer en produksjonsplass, er det også mulig å identifisere overpløyd gravner ut fra metallsøkerfunnenes sammensetning og bevaringstilstand. I omgivelsene til Missingen/Åkeberg gjelder dette to områder. For det første et område med spredte funn nord for gården Sørby som var blitt avsøkt av private detektorister før prosjektets oppstart. Området var ikke mål for metallsøking innen rammen av prosjektet. Ved funnene dreier det seg i hovedsak om drakttilbehør og smykker, derav flere av edelmetall. I motsetning til størsteparten av funnene av edelmetall fra håndverksområdet på Missingen er disse gullgjenstander ikke fragmentert. Gjenstander som assosieres med håndverk eller handel, mangler. Funnspektrumet, tilstanden og beliggenheten til et lite gravfelt i nærheten tyder derfor på at metallsøkerfunnene fra dette område representerer oppløyd gravner (Maixner 2015a:34). Det andre området der beliggenheten av overpløyd gravner eller likbål kan sannsynliggjøres, er det sørvestre hjørnet av søkeområdet areal C på

Åkeberg (fig. 2), en liten lomme med mye finkornet kvartssand mellom Løkkebekken og en av dens sideraviner. Metallsøkerfunnene fra dette område består av spenner og påfallende mange klumper av smeltet bronse, mens blyfragmenter er nesten helt fraværende.

Sammenfattende tegner metallsøkerfunnene fra området rundt Missingen/Åkeberg et tidligere ukjent bilde av et tett utnyttet jernalderslandskap med differensierte funksjoner på slettene utenfor Raet. Bortsett fra gårdstun, åkerholmer og breddene til Løkkebekken ligger nesten hele dette landskapet i dag under ploegen (fig. 8). Organiseringen av landskapet i jernalderen var avhengig av den eksisterende topografien og avspeiler et konsekvent gjennomført konsept. Håndverksplasser ble anlagt på høytliggende terrasser overfor 25 m koten, mens graver og gravfelt ble lokalisert langs bekker, på fremspringende nes mellom bekker og på koller. Mikroanalysen av landskapet avslørte dessuten et uventet høyt antall håndverksplasser med finsmievirksomhet innenfor et lite område. Denne typen ikke-agrar «produksjonslandskap» med spesialisert overskuddsproduksjon i tungmetall (unntatt jern) er tidligere ikke påvist i Norge, men har paralleller i Sør-Skandinavia, i omgivelsene til de aristokratiske pregede sentralområdene Gudme-Lundeborg og Sorte Muld. Samtidig avslører resultatet fra metallsøkingene et hierarki blant de ulike verkstedsarealene. Håndverksarealet på Missingen viser den lengste kontinuiteten og største aktiviteten, samtidig som det er det eneste arealet hvor det så langt er påvist omfattende finsmievirksomhet i gull og sølv. Håndverksaktivitetene på Sørby ser derimot ut til å ha vært mer beskjedne i omfang og varighet, samtidig som kobber- og blylegeringer dominerer råmaterialene. Alt i alt har metallsøkingen avslørt tidligere helt ukjente aktiviteter i slettelandskapet utenfor Raet, noe som supplerer resultatet fra forvaltningsundersøkelsen i forbindelse med breddeutvidelsen av E6. Samlet gir dette et helt nytt bilde av landskapsutnyttelsen i jernalderen.

Bidrag til kulturminneforskning og sikring av løse kulturminner fra pløyselaget

Udaterbare fragmenter av kobber- og blylegeringer er som nevnt en gjenstandskategori som private detektorister vanligvis ikke pleier å måle inn og avlevere til fylkeskommune/museene. En viktig metodisk innfallsvinkel i prosjektet var derfor å undersøke slike metallfragmenters kildeverdi. Sammenligningen av spredningen av tradisjonelle oldsaker på den ene siden og fragmenter av bly- og kobberlegeringer på den andre siden viser et tydelig samsvar (fig. 9). De sistnevnte opptrer vanligvis i større antall og er dermed lettere å finne ved metallsøking enn tradisjonelle oldsaker.

Fig. 8. Jordbrukslandskapet i den sentrale delen av undersøkelsesområdet for «Metallsøkprosjekt Missingen/Åkeberg» sett fra åsen Høyås. Til venstre i bildet gårdene Hovland og Sørby, til høyre Missingen. På moreneryggen Raet i bildets øvre høyre hjørne skimtes gården Borge vestre. Foto: Bjørn-Erik Grotheer, april 2014.

Forekomsten av fragmenter av bly- og kobberlegeringer kan følgelig brukes for å avgrense et kulturminnes utstrekning i pløyd jord. Fragmentene fremstår som en slags «skygger av forsvunne kulturminner». I tillegg kan materialet til fragmentene gi en pekepinn om hvilke typer kulturminner som kan være overpløyd. Blyfragmenter alene eller blyfragmenter i kombinasjon med smelteklumper av kobberlegeringer tyder på håndverksplasser, mens smelteklumper av kobberlegeringer alene kan være et indisium på overpløyd branngraver og/eller likbål. Lokale bevaringsforhold grunnet jordets kjemiske miljø kan imidlertid påvirke nedbrytningen av de ulike legeringer (se Pedersen 2010:301).

Den lave fragmenteringsgraden av edelmetallgjenstandene fra området nord for Sørby er allerede nevnt som et argument for å formode et gravfelt på dette stedet. Fragmenteringsgraden til de tradisjonelle oldsakene kan faktisk i idealtilfeller gi et hint om funnene representerer et håndverks-/bosetningsområde eller ulike typer graver (branngraver versus jordfestegraver). Oldsaker fra håndverksområder og branngraver kan antas å være mer fragmentert enn gjenstander fra jordfestegraver. I praksis kan imidlertid de anvendte jordbruksmetodene påvirke bevaringstilstanden på en slik måte at den mister sin utsagnskraft. På de arealene som er undersøkt innenfor prosjektets ramme, dyrkes det korn, grønnsaker og poteter, hvorav den førstnevnte plantearten dominerer. Pløyingen nevnes oftest som den store trusselen for arkeologiske kulturminner i dyrket mark. Det er imidlertid forsket lite på de ulike jordbruksmetodenes påvirkning på de løse kulturminnenes bevaringstilstand. Særlig potetdyrkingen ser ut til å medføre aggressive mekaniske landbruksteknikker, som inkluderer steinplukker, jordfres og innhøstingsmaskiner som fysisk tar med seg de øverste 10–15 cm av jordlaget gjennom maskinen (Maixner 2015b). Poteter dyrkes vekselvis med korn

på to av de metallsøkte arealene, Åkeberg (fig. 2, areal B og C). Noen av spennene fra dette området er da også nedbrutt til det ukjennelige (C59791/4–5). To fragmenter av tilsynelatende samme treflikete spenne (C53546 og C59791/3), det førstnevnte funnet i 2003 av en privat detektorist, det andre funnet elleve år senere ca. 50 m unna i forbindelse med prosjektet, kan illustrere den fysiske nedbrytningen og forflytningen gjenstanden har vært utsatt for i pløyelaget (fig. 10). To gjenstander hvis enkelte deler ble funnet på håndverksarealet på Missingen (C59577/23 og C59577/24; C49477/29 og C59792/18), demonstrerer en forflytning på 6–7 m.

Bortsett fra kompakte gjenstander som spinnehjul, vektlodder, perler og noen typer runde eller ovale spenner og beslag er oldsakene fremkommet i prosjektet nesten utelukkende fragmentert. I alt resulterte prosjektet i ca. 160 oldsaker som med sikkerhet kan dateres til jernalder eller middelalder. Gjennom å ha fått sikret disse løse kulturminner fra pløyelaget og ha fått dem inn i museet under kontrollerte miljømessige forhold ble et viktig delmål i prosjektet nådd.

Øvrige positive resultater

Utover de nevnte aspektene har prosjektet generelt bidratt til mer dialog og bedre kontakt mellom metallsøkmiljøene og KHM. Flere detektorister flyttet sine aktiviteter over i undersøkelsesområdet. Prosjektdeltakerne fikk gjennom instruksene for de sosiale søkene opplæring, særlig i hvordan innmålingen skulle foretas og dokumenteres, og hvilket gjenstandsspektrum som skulle tas inn. Samtidig bidro den nære kontakten mellom forvaltningen og detektoristene i felten til å kartlegge opplæringsbehov og svakheter. Flere av deltakerne var for eksempel ikke klar over hvilke koordinatsystemer detektorene eller GPS-ene deres viste, og noen få detektorister utøvde metallsøkingen uten å bruke en GPS i det hele tatt.

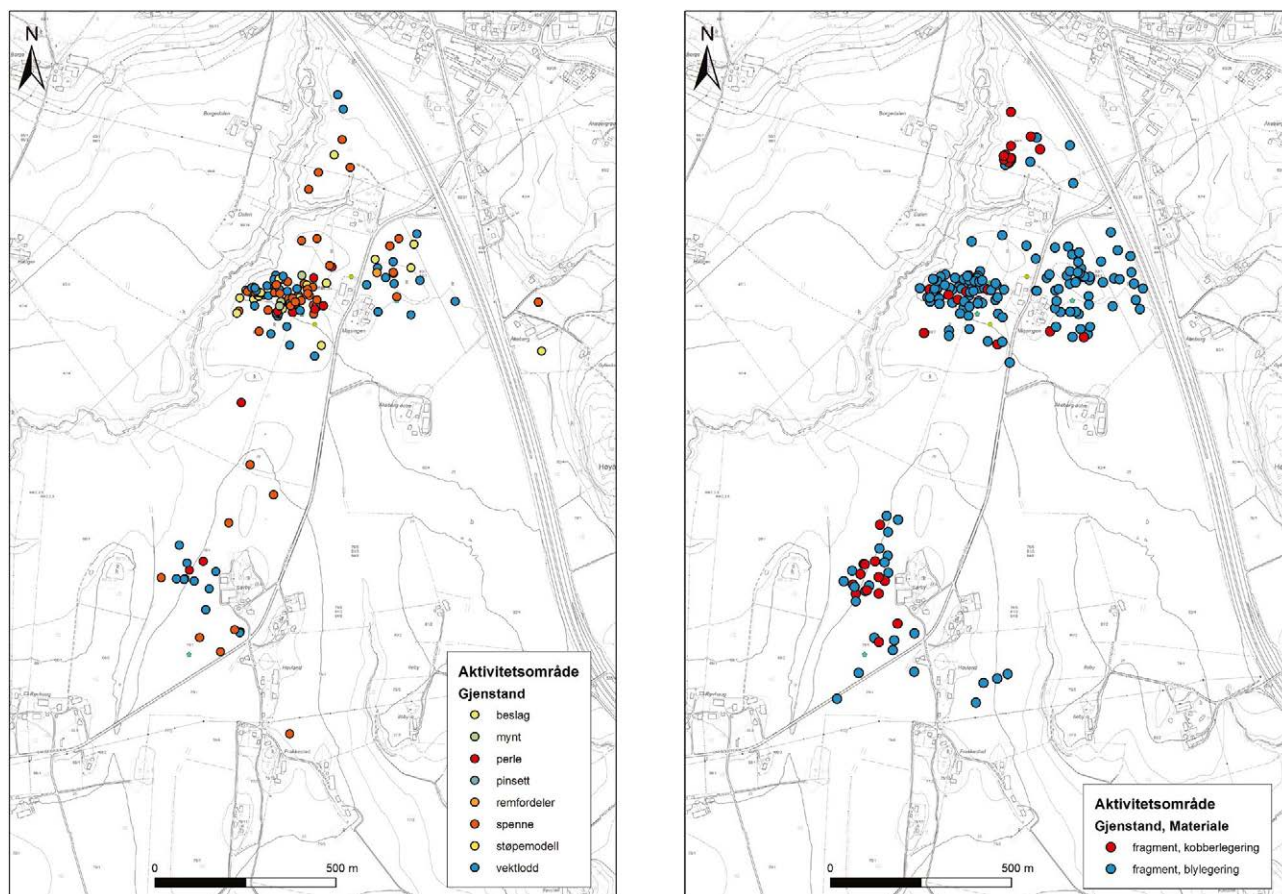

Fig. 9. Kart over spredningen av et utvalg av gjenstander fremkommet ved metallsøking i pløyetaget rundt Missingen/Åkeberg, Råde k., Østfold. Kart til venstre: Spredningen av et utvalg av typebestemte oldsaker fra jernalder og middelalder. Kart til høyre: Spredningen av udaterbare fragmenter av bly- og kobberlegeringer. Kartgrunnlag: Statens kartverk. Tillatelsesnummer NE12000–150408SAS. Grafikk: Steinar Kristensen, KHM.

Forvaltningsmessige utfordringer

Til tross for mange positive effekter tydeliggjorde pilotprosjektet imidlertid også ulike forvaltningsmessige utfordringer knyttet til et slikt samarbeidsprosjekt rundt metallsøking. For det første gjaldt dette finansieringen av konserveringen og innlemmingen av de innkommende funnene i KHM's samlinger. Gjeldene praksis ved KHM har i flere år vært at den som ønsker å initiere metallsøking, også må bære kostnadene for konserveringen og innlemmingen i samlingen, det vil si katalogiseringen, pakkingen, merkingen og magasineringen. Ordningen garanterer ikke bare en forsvarlig behandling og bevaring av de fremkommende løse kulturminner i henhold til Europarådets konvensjon om vern av den arkeologiske kulturarven (Council of Europe 1992, artikkel 3, i. b.), men skal samtidig bevare museet fra å bli oversvømt av metallsøkerfunn uten medfølgende finansiering. Regelen gjelder ikke private detektorister eller metallsøkerforeninger, men offentlige forvaltningsorganer og museets egne ansatte og forskningsprosjekter. I tilfellet «Metallsøkprosjektet Missingen/Åkeberg» søkte prosjektlederen KHM om

forskningsmidler for å dekke konserveringskostnader og foretok katalogiseringen, pakkingen og merkingen av de innkommende funn i sin forsknings- og fritid for å innfri dette kravet.

Prosjektet gjorde imidlertid tydelig hvilke utfordringer den anførte regelen medfører når det gjelder forvaltningens forsøk på å styre privat metallsøking gjennom samarbeid. Forskningsmidlene strakk bare til til konserveringen av funnene fra et begrenset antall søkinger, og prosjektlederen måtte forholde seg i en kunstig passivitet når det gjaldt noen av søkeaktivitetene, særlig foreningsturer og smågruppesøk, som ble gjennomført i undersøkelsesområdet. Konkret betydde dette at prosjektlederen ikke fikk involvere seg i valget av søkeområdene eller premissene for disse søkene for ikke å pådra seg ansvaret for konserveringen og innlemmingen i samlingen.

Kravene til å stå ansvarlig for finansieringen og gjennomføringen av etterarbeidet og konserveringen gjør det dermed i praksis vanskelig for forvaltningen å ha innflytelse på private metallsøkeres aktiviteter og medfører stor risiko for passivitet og tilbakeholdenhet

Fig. 10. To fragmenter av en trefliket spenne funnet ved metallsøking i pløyelaget på Åkeberg (83/7). C53546 (øverst) ble funnet i 2003, C59791/3 (til venstre) elleve år senere på samme åkeren i en avstand av ca. 50 m fra det førstnevnte fragmentet. Foto: Birgit Maixner.

fra forvaltningens side. Dette gjelder særlig når den enkelte ansattes initiativ for bedre samarbeid og opplæring medfører et personlig ansvar for et etterarbeid som ikke er overkommelig innenfor rammen av forsknings- eller arbeidstiden og kommer i konflikt med de generelle kravene om publiseringsvirksomhet. Når det gjaldt konserveringen av de innkommende metallfunnene, viste det seg at den faktiske kapasiteten hos museets konserveringsavdeling var en utfordring selv om finansieringen av konserveringskostnadene var sikret gjennom prosjektmidlene. En annen forvaltningsmessig utfordring var praktiske problemer knyttet til kulturminneforvaltningens ulike databaser, hvis funksjonaliteter ikke er optimalt tilpasset for å registrere et funnmateriale slik som det kommer frem ved metallsøking. I alt 433 gjenstander ble tatt inn i samlingen fra prosjektet (ikke medregnet funn som kom inn gjennom fylkeskommunen), derav en stor del antatt produksjonsavfall i form av udaterbare metallfragmenter og en større mengde ulike flintavslag og -fragmenter som detektoristene hadde samlet opp på markoverflaten og målt inn.¹ Alle disse gjenstander ble katalogisert i

1 Gjenstandene fra «Metallsøkprosjekt Missingen/Åkeberg» har fått følgende museumsnumre: Missingen: C59577/1–117, C59792/1–81, C59616/1–13, C59934/1–13; Åkeberg: C59791/1–113; Sørby 75/1: C59786/1–61; Hovland og Sørby 75/5: C59815/1–14, C59935/1–2, C59943/1–5.

Oldsaksamlingens gjenstandsbase. Gjenstandsbasen er imidlertid ikke utviklet for registreringen av et større antall gjenstander med ulike koordinater fra én lokalitet, og det viste seg derfor som et problem at basen mangler muligheten til å legge funnkoordinater inn på undernummernivå. Den litt tungvinte løsningen ble å registrere koordinatene i en separat database som senere ble knyttet til Gjenstandsbasen via funnumrene. En annen praktisk utfordring utgjorde det manglende grensesnittet mellom Oldsaksamlingens gjenstandsbase og kulturminnedatabasen Askeladden. Innleveringspliktige løsfunn fra privat metallsøking registreres vanligvis som enkeltminner i Askeladden før de registreres i Gjenstandsbasen. Hverken metallsøkerfunnene fra forskningsprosjektene på Kaupang eller Gokstad (Heimdal) var imidlertid blitt registrert i Askeladden som enkeltminner, men var blitt sammenfattet til lokaliteter, mens enkeltkoordinatene kun var registrert i Gjenstandsbasen. Spørsmålet er om en dobbeltregistrering på detaljnivå er nødvendig ved målrettede detektoravsøkinger som resulterer i store funnmengder innenfor små områder.

En helt annen utfordring prosjektet sto overfor, var forvaltningspolitikken i det fylket prosjektets undersøkelsesområde lå geografisk i, Østfold. Forvaltningspraksisen rundt private metallsøkerfunn varierer betraktelig mellom Norges ulike fylkeskommuner, og Østfold praktiserer en forvaltningspolitikk som er blant de mest restriktive når det gjelder metallsøkerfunn fra pløyelaget. Fylkeskonservatoren i Østfold krever at detektoristene ved metallsøking i pløyd jord som regel må holde en avstand på minst 50 m fra kjente kulturminner, derunder både tidligere registrerte og ennå ikke registrerte innleveringspliktige løsfunn. I tillegg er det vanlig praksis i ØFK å registrere et helt område i den nasjonale kulturminnedatabasen Askeladden som automatisk fredet kulturminne dersom det er gjort et visst antall innleveringspliktige løsfunn. Som regel vil fem funn av diagnostiske artefakter være nok til å utløse en arealfredning. Mens jordbruket som regel vil kunne fortsette som før, vil videre metallsøking i privat regi være forbudt på hele den registrerte lokaliteten og i et belte på 50 m rundt dens ytterkanter. Dermed kan fem førreformatoriske løsfunn fra pløyelaget føre til at et areal på eksempelvis 10 000 m² blir stengt for ytterligere metallsøking (Maixner 2015b).

ØFKs krav om å holde 50 meter avstand fra tidligere gjorte innleveringspliktige løsfunn gjaldt selvfølgelig ikke for de søkene KHM og ØFK arrangerte innen rammen av prosjektet, men viste seg å skape store utfordringer når private detektorister skal samles rundt et forskningsprosjekt. Kravet om å holde 50 m

avstand til tidligere gjorte innleveringspliktige løsfunn og arealfredninger begrenser det samlede antallet metall-søkerfunn fra private finnere fra et område, uansett hvor funnrik lokaliteten er. Et fåtallig materiale danner et svakt empirisk grunnlag for å vurdere en lokalitet, og forskningsverdien av materialet er dermed begrenset. Idet et antall innleveringspliktige løsfunn utløser en arealfredning, kan ytterligere metallsøking på lokaliteten kun skje i regi av kulturminneforvaltningen. Private detektoristers rolle vil dermed være begrenset til å oppdage lokaliteter, mens deres potensial ikke kan utnyttes for å få avsøkt kjente lokaliteter systematisk og over lang tid, slik som tilfellet er eksempelvis i Danmark. Heller ikke er de løse kulturminner i dyrket mark tjent med å bli forvaltet på en slik måte dersom jordbruksaktivitetene får fortsette. Innenfor KHM's forvaltningsdistrikt er Missingen det så langt eneste eksempel på en grundig etterundersøkelse av en lokalitet i pløyd mark oppdaget av private detektorister. Nesten 1200 metallsøkerfunn fra private finnere kom inn til KHM i årene 2010–2015, men i mindre enn fem tilfeller utløste funnmeldingene befaringer eller sikringsundersøkelser gjennom landsdelsmuseet. Av fire forslag til sikringsundersøkelser i dyrket mark relatert til metallsøkerfunn som KHM spilte inn til Riksantikvaren i 2015 fikk bare ett innvilget midler gjennom Statsbudsjettet 2015 kap. 1429 post 70. Dette betyr at Norges kulturminneforvaltning som regel ikke foretar seg noe for å sikre løse kulturminner fra pløyelaget, samtidig som arealfredninger forhindrer at gjenstandsmaterialet kommer inn til museet gjennom private detektoristers innsats. Forvaltningspolitikken i prosjektets undersøkelsesområde viste seg dermed ikke bare å være hindrende for forskning, men også å være en utfordring for å nå et av prosjektets mål, nemlig sikring av funnmaterialet fra pløyelaget i de samarbeidsformene der frivillige private detektorister var aktive uten at søkingene deres var direkte initiert av prosjektlederen.

FASIT OG UTSYN

Det presenterte pilotprosjektet ved KHM i samarbeid med ØFK var et forsøk fra siden av den norske kulturminneforvaltningen på å reagere på en konstruktiv måte på de stadig økende aktivitetene til private detektorister på norsk jord. Som et forvaltningsbasert forskningsprosjekt rundt metallsøking var prosjektets anliggende ikke bare å akkvirere nye arkeologiske data, men å styre aktivitetene og å bruke samarbeidet med frivillige detektorister for å gi opplæring og dermed å ivareta kulturminnevernets interesser rundt privat metallsøking på en best mulig måte.

Sammenlignet med budsjettene til de store eksternt-finansierte forvaltningsprosjekter universitetsmuseene gjennomfører hvert år, var «Metallsøkprosjektet Missingen/Åkeberg» med et budsjett på kr 60 000 i konserveringskostnader pluss 20 % forskningstid for etterarbeidet i prosjektlederens stilling et utpreget lavbudsjettsprosjekt. Til gjengjeld la de frivillige detektoristene rundt 1800 ubetalte søketimer i prosjektet, i tillegg til at enkelte prosjektdeltakere bisto prosjektet med rådgivning og den praktiske gjennomføringen av søkene. Særlig kunne prosjektet høste av enkelte detektoristers praktiske erfaringer rundt søkeoppleggene. Til tross for det lave budsjettet viste prosjektet at det med begrensede midler kan oppnås mye opplæring og samarbeid. Samarbeidet skjedde i ulike former og med ulik intensitet. For å oppnå en bred kontakt med et stort antall detektorister ble det arrangert sosiale søk som dannet en utmerket kontaktflate for å gi opplæring til en større gruppe. I kjølvannet av de sosiale søkene utviklet det seg et tett samarbeid med en gruppe detektorister som ønsket å engasjere seg intensivt og over et lengre tidsrom i prosjektet.

De positive erfaringene som ble gjort med smågruppesøkene og modellforsøket «frivillig arkeologisk tillitsmann», er et viktig resultat av pilotprosjektet. I Norge er det i de siste årene takket være privat metallsøking blitt oppdaget et stort antall overpløydte produksjons- og boplasser og graver fra jernalder og tidlig middelalder. Arealfredninger med forbud mot metallsøking har som regel få praktiske konsekvenser for jordbruket på stedet. Allikevel har dette i de fleste fylkene vært forvaltningens eneste respons på oppdagelsen av disse lokaliteter, som er kjennetegnet både av et høyt forskningspotensial og en stor risiko for å bli ødelagt gjennom landbruket. Det er særlig tatt i betraktning trusselen det aggressive moderne jordbruket utgjør for løse kulturminner i pløyelaget, at det er svært påkrevd med en nasjonal diskusjon om dette temaet innen norsk kulturminneforvaltning for å finne frem til best mulige forvaltningsstrategier. Ettersom forvaltningen som regel ikke har kapasitet til å følge opp sikringen av de løse kulturminnene fra pløyelaget, kunne samarbeidsformer som de skisserte være en måte å gi enkelte detektorister eller små grupper et tidsbegrenset ansvar for å sikre pløyelagsfunnene fra fredede lokaliteter. Forutsetningen for slike samarbeidsformer burde imidlertid være kursing og sertifiseringer på linje med det som eksempelvis praktiseres i Tysklands delstat Schleswig-Holstein (se bidraget til Majchczack i dette bindet).

Samarbeidsprosjektet ga utelukkende positive resultater når det gjelder forskningsresultatene, noe som ikke var overraskende med tanke på hvordan arkeologien er

blitt revolusjonert gjennom bruken av metaldetektoren andre steder (se Dobat 2013:705–708). Når det gjelder forvaltningen, tydeliggjorde prosjektet imidlertid en rekke utfordringer. Gjennom strenge krav til finansiering av etterarbeidet og konservering fratrar den norske kulturminneforvaltningen i praksis seg selv mulighetene til å styre de private detektoristenes aktiviteter, mens arealfredninger i kombinasjon med manglende sikringstiltak snarere utgjør en trussel enn et vern for løse kulturminner i pløyselaget og deres forskningsverdi.

Kulturminneforvaltningen vil på langt sikt være nødt til å ta stilling til hvilken rolle de ønsker å ha når det gjelder privat metallsøking. Et nasjonalt bevaringsprogram for løse kulturminner i pløyselaget som finansierer både kursing av detektorister i samarbeid mellom universitetsmuseene og fylkeskommuner og sikringsundersøkelser inkludert etterarbeid og konservering kunne være løsningen dersom et samarbeid slik som det ble prøvd ut i pilotprosjektet, skulle forankres i kulturminneforvaltningen.

TAKKSIGELSE

Det presenterte samarbeidsprosjektet hadde vært umulig uten hjelp fra en rekke personer. Først og fremst ønsker jeg å takke grunneierne Nils og Else Aakeberg, Are Holm, Tarald Amundrud, Nils Olav Torp, Bjørn Kristian Gjersøe og Arnt Johannes Hermansen, som ga tillatelse til å søke på deres eiendommer. En stor takk til medlemmene fra Rygene Detektorklubb, Råde Detektorgruppe, Norges Metallsøkerforening, Amatør-Arkeologisk Kontor i Østfold, Mjøsen Metallsøkerforening og Østfold Detektorklubb som stilte opp for granskingen. En særlig takk går til Hugo Falck, som hadde en sentral rolle i prosjektet, og til Erik Rønning Johansen og Heine Iversen. Granskingen ble gjennomført i samarbeid med ØFK ved fylkeskonservator Morten Hanisch og ble muliggjort gjennom forskningsmidler fra KHMs forskningsråd ved leder Dagfinn Skre og Arkeologisk seksjon ved ledere Jan Henning Larsen og Mads Ravn. En hjertelig takk til Jan P. Breida, Trondheim, for språkvask av manuskriptet. Dessuten ønsker jeg å takke følgende kollegaer for hjelp og råd i forbindelse med prosjektet: Jan Henning Larsen, Ingrid Landmark, Steinar Kristensen, Espen Uleberg, Mieko Matsumoto, Magne Samdal, Vegard Vike, Terje Masterud Hellan og Houshang Khazaei, alle fra KHM, og Anne Elisabeth Skullerud, ØFK.

REFERANSER

Bill, Jan og Christian Løchsen Rødsrud 2013. "En ny markeds- og produksjonsplass ved Gokstad i

- Vestfold". *Nicolay: Arkeologisk Tidsskrift* 120:5–12.
- Bårdseth, Gro Anita (red.) 2007. *Hus og gard langs E6 i Råde kommune. E6-prosjektet Østfold Bind 1*. Oslo: Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen. (Varia, 65).
- Christie, Sigrid og Håkon Christie 1959. *Norges kirker. Østfold. Bind 2*. Oslo: Land og kirke.
- Council of Europe 1992. "European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (revised), 16.01.1992. Valetta" (19.8.2015). Hentet fra: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=143&CM=8&DF=19/04/2010&CL=ENG>
- Dobat, Andres S. 2013. "Between Rescue and Research: An Evaluation after 30 Years of Liberal Metal Detecting in Archaeological Research and Heritage Practice in Denmark". *European Journal of Archaeology* 16/4:704–725.
- Hansteen, Terje 2015. "Sensasjonen ved E6". *Aftenposten Historie* 2015/4:38–43.
- Henriksen, Mogens Bo 2012. "Fra løse stumper til videnskabelige data: Gode råd til registrering og indlevering af detektorfund". *Fund & Fortid. Arkæologi for alle* 2012/2:7–13.
- Maixner, Birgit 2015a. "Missingen/Åkeberg i Østfold – en storgård fra jernalderen med tilknyttet håndverkssenter". *Fornvannen* 110, 2015/1:27–42
- Maixner, Birgit 2015b. "Én lov – ulik forvaltningspolitikk: Om norsk forvaltningspraksis rundt privat metallsøking i pløyejord og dens konsekvenser". *Fornvannen* 110, 2015/3:201–213.
- Pedersen, Unn 2010. *I smeltediglen: Finsmeden i vikingtidsbyen Kaupang*. Avhandling for graden ph.d. Institutt for arkeologi, konservering og historie, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Røstad, Ingunn Marit 2011. "Beseglet og tapt: Historien om Ingbret Olsens seglstamp". *Viking* 74:265–278.
- Røstad, Ingunn Marit 2012. "En fremmed fugl: 'Danske' smykker og forbindelser på Østlandet i overgangen mellom vikingtid og middelalder". *Viking* 75:181–210.
- Sognes, Kalle 1983. "L. D. Klüwers antikvariske reise gjennom Vestfold og Østfold i 1823: Omkring et gjenfunnet originalmanuskript". *Universitetets Oldsaksamling Årbok* 1982/83:15–32.
- Steinberg, John M. 1996. "Ploughzone Sampling in Denmark: Isolating and Interpreting Site Signatures from Disturbed Contexts". *Antiquity* 70:368–392.
- Wilkinson, Keith, Andrew Tyler, Donald Davidson og Ian Grieve 2006. "Quantifying the Threat to Archaeological Sites from the Erosion of Cultivated Soil". *Antiquity* 80:658–670.